

DOI: 10.33270/03233302.7
УДК 159.9.361.74(477)

Психологічні принципи й можливості підвищення ефективності психодіагностичного вивчення персоналу Національної поліції України

БАРКО Вадим*

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

АНДРОСЮК Вячеслав

кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>;

БАРКО Вадим

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Анотація. У статті розглянуто проблематику пошуку психологічних принципів і можливостей, що від них походять, шляхи вдосконалення психодіагностичних досліджень і психологічного інструментарію психологів Національної поліції України. Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне підтвердження оптимального психодіагностичного комплексу методик для дослідження індивідуально-особистісних характеристик персоналу поліції. Методологію дослідження становлять концепції багаторівневої інтегральної індивідуальності й ортогональних моделей особистості. Підтверджено взаємодоповнюваність запропонованого комплексу методик, відповідність вимогам оптимальності й комплексності підходу, спрямованого на виявлення протилежних провідних тенденцій. Підтверджено, що комплекс методик уможливіє швидке визначення типологічних особливостей особи (екстраверсія, нейротизм, ригідність, лабільність; провідні тенденції); характерологічних властивостей (сумлінність, поступливість, відкритість досвіду); можливих варіантів дезадаптації (депресивної, демонстративної, психопатичної, психастенічної, паранояльної тощо). Застосований набір методик близький до оптимального, відповідає ортогональній моделі індивідуальності, передбачає діагностику основних складових багаторівневої моделі, не потребує значних часових витрат з боку психологів і респондентів. Доцільним є включення до комплексу деяких інших методик, що ґрунтуються на ортогональних моделях. Посилення прогностичної точності діагнозу можливе за рахунок ширшого використання методів ідеографічного дослідження особистості. Комплексне використання низки адаптованих українською мовою зарубіжних суб'єктивних психодіагностичних опитувальників надає можливість визначити особистісну типологію працівників, інші індивідуально-особистісні характеристики, що сприятиме ефективному використанню методик для психологічного забезпечення діяльності поліцейських, зокрема під час професійного добору персоналу та призначення на посади.

Ключові слова: психологічна діагностика; психологічні принципи; психодіагностичні методики; системність; оптимізація; холізм; елементаризм.

Історія статті:

Отримано: 05.09.2023

Переглянуто: 09.10.2023

Прийнято: 31.10.2023

Рекомендоване посилання:

Барко В., Андросюк В., Барко В. Психологічні принципи й можливості підвищення ефективності психодіагностичного вивчення персоналу Національної поліції України. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 7–17. doi: 10.33270/03233302.7.

*Відповідальний автор

© Барко В., Андросюк В., Барко В., 2023

Вступ

Чинна нормативна база діяльності Національної поліції України передбачає проведення комплексної процедури вивчення особистості працівника. Психологічне тестування є важливою складовою професійного добору до лав поліції¹. З метою діагностування особистісних характеристик використовують суб'єктивні опитувальники (тести). Тестування проводять з метою виявлення рис, типів темпераменту й характеру, стилю поведінки кандидата та придатності до служби в умовах підвищеного психологічного навантаження (Kryvolapchuk et al., 2020). Проте наразі недостатнім є наукове обґрунтування принципів і процедури пошуку психодіагностичних методик для проведення професійного добору поліцейських, не визначено їх оптимальний перелік, не розроблено науково обґрунтовані показники професійно-психологічної придатності особистості до поліцейської діяльності тощо.

Матеріали та методи

Дослідженню психологічно-правових засад вивчення поліцейських у нашій країні та за кордоном присвятили свої праці науковці – юристи, психологи, соціологи, серед яких: В. І. Барко (2020), Дж. Барретт (2003), І. О. Дубова (2018), О. О. Євдокімова (2020), І. В. Клименко (2010), Р. Кохрейн (2003), В. О. Криволапчук (2020), В. П. Остапович (2020), І. М. Охріменко (2020), Р. Тетт (2003) та ін.

У публікаціях висвітлено інформацію про індивідуально-психологічні, соціальні та психофізіологічні властивості та риси особистості, необхідні для опанування професійної правохоронної діяльності. Іноземні дослідники також зосереджують увагу на психологічному вивченні поліцейських, розробляють численні методики психологічної діагностики профпридатності кандидатів, критерії її оцінювання. Однак наукових досліджень, присвячених пошуку шляхів підвищення ефективності вивчення працівників поліції та якості психодіагностичного інструментарію з метою комплексного вивчення індивідуально-особистісних характеристик поліцейських, досі обмаль. Тож важливим завданням науковців є з'ясування принципів і можливих напрямів удосконалення психодіагностичного вивчення поліцейських Національної поліції України, зокрема розроблення оптимального психодіагностичного інструментарію для здійснення добору осіб на посади поліцейських, конкурсного їх призначення.

Аналіз зарубіжних наукових джерел засвідчив, що в демократичних країнах особистість поліцейського активно досліджують. Проводять

кількаденні процедури, під час яких кандидатів перевіряють на рівень сформованості загальних здібностей, мотивацію професійного вибору та характерологічні особливості, стресостійкість і готовність до дій у складних умовах. Серед психодіагностичних методів психологи найчастіше використовують опитувальники NEOPI (Опитувальник «Великої п'ятірки») і NEOPI-R (Модифікований опитувальник «Великої п'ятірки») (Costa, & McCrae, 1985; Hofer, & Eber, 2002); IPI (Особистісний опитувальник Інвальд); EPQ (Особистісний опитувальник Айзенка) (Boyle, 1989); MMPI (Міннесотський багатофакторний особистісний опитувальник) (Barrett et al., 2003); CPI (Каліфорнійський особистісний опитувальник); PCI (Особистісний характерологічний опитувальник); 16-PF (16-факторний опитувальник Р. Кеттелла) (Cattell, & Krug, 1986); з проєктивних методів діагностики здебільшого використовують тест Г. Роршаха. Численні дослідження засвідчують позитивний кореляційний зв'язок між успішністю професійної діяльності поліцейських і рівнем інтелекту, а також особистісними рисами, такими як сумлінність, екстравертованість, емоційна стабільність, спонтанність, комунікабельність, відкритість досвіду тощо ($r=0,20-0,65$), а також негативний зв'язок між успішністю діяльності й такими рисами, як тривожність, інтровертованість, сензитивність, ригідність, депресивність, демонстративність (Boyle, 1989).

Метою статті є встановлення психологічних принципів і підвищення ефективності психодіагностичних досліджень персоналу поліції.

Завдання статті:

а) визначити принципи (теоретичні засади) процесу вдосконалення психодіагностичного вивчення персоналу поліції;

б) теоретично обґрунтувати оптимальний комплекс психодіагностичних методик для дослідження індивідуально-особистісних характеристик;

в) практично підтвердити ефективність пропонованого психодіагностичного комплексу для використання психологами підрозділів психологічного забезпечення.

З метою реалізації поставлених завдань протягом 2021–2023 років проведено тестування працівників Національної поліції України. Для цього було відібрано працівників, яких експерти характеризують як успішних. Загалом обстежено 188 респондентів (120 чоловіків і 68 жінок віком від 18-ти до 30 років). Така вибірка є репрезентативною і дає змогу формувати статистично значущі висновки на довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,01.

Перед початком тестування проведено підготовчу роботу: респондентам повідомляли призначення і мету тестування, роз'яснювали інструкцію, пропонували стимульний матеріал опитувальників. Під час тестування дотримано загальноприйнятих стандартних умов щодо

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

приміщення, його освітленості, часу обстеження тощо.

Об'єктом дослідження є психологічна діагностика індивідуально-особистісних особливостей поліцейських, предметом – принципи й можливості підвищення ефективності методів психодіагностичного дослідження особистості поліцейських.

У роботі використано загальнонаукові методи дослідження: теоретичні (вивчення та аналіз літературних джерел, присвячених теоретичним і прикладним аспектам проведення психологічного вивчення поліцейських), емпіричні (психологічна діагностика, опитування та інтерв'ювання, експертне оцінювання), спеціальні методи дослідження.

Для обробки результатів дослідження використано описову статистику, кореляційний аналіз. Статистичний аналіз даних проводили з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Результати й обговорення

Теоретичною основою сучасних психодіагностичних досліджень у поліції є теорія рис, згідно з якою поведінка людини є функцією рис і ситуацій, знання рис поліцейського дає змогу прогнозувати його поведінку в широкому класі ситуацій. Такий підхід вирізняється переважанням ідей елементаризму над холізмом, номотетичного підходу над ідеографічним.

За основу пошуку та реалізації науково обґрунтованої системи психодіагностичного вивчення особистості доцільно, на наш погляд, обрати принципи *системності, раціонального поєднання елементаристського та холістичного, номотетичного й ідеографічного підходів, а також оптимізації і комплексності*.

Властивість системності в літературі прийнято протиставляти протилежній властивості сумативності, на якій ґрунтуються філософські концепції елементаризму (атомізму). Водночас структури функціонування та розвитку системних об'єктів також не тотожні моделям цілісності, запропонованим прихильниками холізму. Системність знаходиться між двома полюсами, з'ясування її онтологічних підстав потребує чіткої фіксації відношення системності, з одного боку, до полюса елементаризму, а з другого боку – до полюса холізму, де поряд із властивостями цілісності акцентовано на окремому функціонуванні відповідних об'єктів.

На нашу думку, сутність принципу системності в аспекті психодіагностики можна звести до таких положень:

1. Цілісний характер об'єктів зовнішнього світу та предметів пізнання (рис, властивостей).

2. Взаємозв'язок елементів будь-якого об'єкта (предмета) й об'єкта з іншими об'єктами (конституціональних, індивідуальних й особистісних рис;

властивостей темпераменту, характеру, здібностей, мотивів).

3. Динамічна природа будь-якого об'єкта психодіагностичного обстеження.

4. Функціонування та розвиток будь-якого об'єкта внаслідок взаємодії з навколишнім середовищем за домінування внутрішніх закономірностей об'єкта (його саморуху) над зовнішніми (взаємодія реактивності й активності, свідомості й самосвідомості, інтернальності й екстернальності).

Також ми керувалися тим, що елементаристський принцип (підхід) визнає первинність елементів (частин) над цілим, джерелом розвитку об'єктів (систем) убачає дії окремих частин, зовнішніх відносно цілісного об'єкта, а способом пізнання світу розглядає тільки методи аналізу. Історично елементаризм мав різні форми. У межах атомістичного підходу основну увагу зосереджують на виокремленні об'єктивно неподільних атомів (цеглинок) світобудови, у механіцизмі панує ідея редуccionізму – зведення будь-яких рівнів реальності до дії законів механіки тощо. Елементаризм – це водночас принцип, що передбачає поєднання в одне ціле окремих елементів, сутність яких не замінюється цілим. Він означає відокремлений, поелементний розгляд психічних явищ і процесів, ґрунтується на визнанні первинності частин та їхньої переваги над цілим; головним чинником розвитку об'єктів елементаризму вбачає вплив на ціле окремих частин, зовнішніх відносно цілісного об'єкта, а основним методом пізнання визнає метод аналізу окремих складових (частин). Слід зауважити, що радянська психологічна школа керувалася саме елементаристськими концепціями розмежованого вивчення психологічних властивостей людини (особливостей нервових і когнітивних процесів, темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери тощо), що подеколи призводило до гіпертрофованої уваги до ізольованого вивчення окремих компонентів організму (нервової системи, пізнавальних процесів, компонентів і властивостей здібностей тощо), недооцінки узагальненого й генералізованого розуміння психіки людини.

Другий фундаментальний принцип – *холістичний* – ґрунтується на визнанні первинності цілого над частинами; джерело розвитку вбачає в деяких цілісних, ідеальних факторах і визнає примат синтетичних методів розуміння об'єктів над методами аналізу. Принципова складність будь-яких варіантів холізму полягає у відсутності наукового вирішення питання про джерело розвитку систем. Цю проблему долають лише у філософському принципі системності. Саме в системності затверджено примат цілого над частинами, однак акцентовано на взаємозв'язку цілого й частин, що полягає, зокрема, в ієрархічній будові світу. Джерелом розвитку є саморух – результат єдності та боротьби протилежних аспектів будь-якого об'єкта світу.

Умовою адекватного пізнання є єдність методів аналізу й синтезу; певною стороною філософського принципу системності є діалектична структура.

Холістичний підхід у психології стверджує ідею необхідності цілісного вивчення особистості як системи, де кожен елемент знаходиться у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими. Тому виокремлення і вивчення будь-яких елементів окремо стає можливим лише абстрактно. Холістичний підхід урахує обидва аспекти життєдіяльності людини – фізіологічний та психологічний, розглядає проблеми у сфері психіки нерозривно від соматичного статусу. Тож холізм як учення ґрунтується на безпосередньому цілісному взаємозв'язку матеріального й духовного. Це теорія про нероздільний взаємозв'язок усього, що нас оточує, про постійне оновлення та перетворення всіх видів живої матерії в їхній нерозривній єдності. З погляду холізму людина і Всесвіт є єдиним цілим. Як мікрокосм, Всесвіт у мініатюрі, людина втілює у своєму існуванні елементи макрокосмічного масштабу. Концепція цілісності всього сущого – ключова концепція холізму. На думку представників холістичної ідеї, уся еволюція живої природи має за основу нероздільність різноманітності наявних видів та форм. Усередині людини також постійно відбувається боротьба обов'язку та бажання «хочу» і «треба», ця проблема часто веде до виявів неврозів.

Теоретично Олпорта можна назвати автором поєднання положень холізму й елементаризму, хоча холізм виражений відчутніше. Одиницею аналізу, за Олпортом, є характеристики особистості, людей можна вивчати за допомогою дослідження рис, що слід розглядати як очевидний елементаристський підхід у персонології. Водночас Олпорт стверджував, що індивіда неможливо зрозуміти цілком, якщо обмежитися лише дослідженням кожної риси окремо. Олпорт обстоював думку, що риса має бути співвіднесена із загальною структурою особистості, частиною якої вона є. Визнаючи емпіричну необхідність вивчення «елементів» у персонології, Олпорт вважав, що їх неможливо зрозуміти у відриві від цілісного каркасу відповідного особистого прагнення. Елементи, риси мають уніфіковану, цілісну сутність – пропріум, що охоплює всі аспекти особистості, які становлять внутрішню єдність (Allport, 1981).

Номотетичний напрям у психології вирізняється спрямованістю на вивчення загальних закономірностей психічної діяльності людини. З позицій цього напрямку формується уявлення щодо узагальненої вершини особистості, яка має культурно-історичну основу й не охоплює глибинні поведінкові й емоційно-динамічні характеристики. Номотетичний підхід полягає в порівнянні індивідів з певної позиції. За цим підходом особистісні риси релевантні для всіх і необхідно

з'ясувати, яку ділянку кривої розподілу посідає показник певної людини. Недолік полягає в тому, що, формуючи концептуальне й емпіричне розуміння певного виміру особистості, він не створює цілісне уявлення про окрему людину. Основні переваги номотетичного підходу – це широта, точність, відтворюваність, можливість прогнозування; основні недоліки: брак яскравості, життєвості.

Ідеографічний підхід полягає у вивченні кожного індивіда без зіставлення його з іншими. Під час аналізу окремої особистості слід використовувати терміни й поняття, що підходять саме для неї. Цей опис особистості можна отримати за допомогою різних джерел: самоопису, описів інших осіб, а також певних об'єктивних вимірів особистості. Ідеографічний підхід передбачає інтенсивне вивчення окремого випадку, він спрямований на всебічне розуміння унікального складу особистості окремої людини. Проблема застосування цього підходу полягає в тому, що дослідження окремої особистості можуть привести до відкриття певного психологічного механізму, однак для встановлення закономірності їх недостатньо. Основні його недоліки: недостатня точність, несистематичність даних, суб'єктивізм інтерпретації; основні переваги: глибина, яскравість, життєвість, унікальність, усебічний підхід до особистості, глибина вивчення й аналізу.

У психології особистості номотетичний підхід домінував протягом останніх тридцяти років. Його прихильники не заперечують унікальності кожної особистості. Вони лише вважають, що вона є наслідком унікального поєднання різних рівнів особистісних рис, однак ці риси однакові в усіх. Найлаконічніше сформулював цю позицію Айзенк, який зауважив, що для вченого унікальний індивідуум – це просто точка перетину низки кількісних змінних (Eysenck, 1982). Прихильниками номотетичного підходу переважно стають учені, схильні до строгого логічного наукового мислення (*tough-minded*). Вони вважають, що справжні ідеографічні методи не є науковими, це лише номотетичні оцінки окремого випадку. Ідеографічність, на їхню думку, означає лише те, що дослідник фіксує увагу на окремому випадку. Якби не було схожості між індивідуумами, то ідеографічне дослідження було б позбавлене сенсу. Також прихильники номотетичного підходу наполягають на тому, що всі аспекти особистості та її поведінки, цінності, настрої можна оцінити цілком точно й надійно. Вони вважають, що емпіричні методи є найкращими для дослідження складних структур.

Прибічники ідеографічного підходу – дослідники з правопівкульним, художнім складом розуму (*tender-minded*), які переконані, що особистість неможливо охопити якоюсь теоретичною схемою. Вони заперечують методи номотетичної школи, які, на їхнє переконання, механістично та

спрощено відображають цілісну особистість. Вони вважають, що якісні характеристики не підлягають визначенню, а головною рисою особистості є унікальне поєднання або унікальна структура особистісних рис, здібностей і потреб.

Не випадково прихильник *ідеографічного* підходу в психології Олпорт розмовував загальні риси й індивідуальні. Перші (їх також називав вимірюваними) охоплюють будь-які характеристики, властиві якійсь кількості людей у межах певної культури. Індивідуальні риси позначають такі характеристики індивідуума, які не допускають порівнянь з іншими людьми. Це справжні нейропсихічні елементи, що управляють, спрямовують і мотивують певні види пристосувальної поведінки. Це категорія рис, що виявляються унікально в кожній конкретній людині, вони найточніше відображають її особистісну структуру. На думку Олпорта, особистість адекватно можна описати лише шляхом вимірювання її індивідуальних рис (Allport, 1981).

Вважаємо, що з метою підвищення ефективності психодіагностичних досліджень доцільно поєднувати позитивні аспекти елементаристського та холістичного, а також ідеографічного й номотетичного підходів, розглядаючи всі вияви індивідуально-психологічних особливостей людини системно, цілісно, комплексно та у взаємозв'язку.

Можливості вдосконалення методів психодіагностичного дослідження також розглядаємо в аспекті *оптимізації*, що означає вибір оптимального для конкретних умов методу. Принцип оптимізації передбачає психологічно обґрунтоване прийняття та здійснення найбільш раціонального для певних умов рішення. Від початку й до його прийняття реалізуються основні етапи цього процесу: продумування варіантів; ознайомлення з результатами порівняння способів виконання схожого завдання; скорочення кількості варіантів до двох; порівняння очікуваних витрат; вибір одного варіанта, який відповідає критеріям оптимізації. Також оптимізація означає визначення раціональної, незначної кількості психодіагностичних методик, які дають змогу за мінімальних витрат часу й ресурсів діагностувати основні складові психологічного профілю особи та прогнозувати успішність професійної діяльності.

З оптимізацією тісно пов'язаний *принцип комплексності* психологічної діагностики, який означає необхідність охоплення діагностичною процедурою найважливіших індивідуальних особливостей працівників поліції. Комплексність передбачає взаємне доповнення результатів, отриманих від використання різних методик. Таке взаємодоповнення підвищить точність прогнозу й дасть змогу знизити ймовірність помилок під час постановки психологічного діагнозу. Наприклад, американські дослідники (Дж. Барретт та інші) стверджують, що не завжди назви опитувальників і назви шкал вимірюють один і той самий

психологічний конструкт, тому для уникнення помилки важливо використовувати взаємодоповнюваний комплекс діагностичних методик (Barrett et al., 2003).

Психодіагностика індивідуальних особливостей персоналу поліції традиційно ґрунтується на уявленні про властивості (риса) як порівняно стійкі характеристики людини, що майже не змінюються в часі й надають можливість прогнозувати її поведінку (Р. Кеттелл). Математично це можна відобразити за допомогою формули:

$$R=f(p, s),$$

де R – реакція людини, p – риса, s – ситуація.

Особистісною рисою (*personal trait*) вважаємо стійку описову перемінну, яка зумовлює поведінку людини й формується під впливом організмичного, індивідуального й особистісного рівнів. Форми поведінки, які відповідають рисам, доволі стійкі та виявляються в різноманітних ситуаціях, що визначає їх транситуативну стабільність. Підсистема конституціональних рис не є культурно й популяційно специфічною, психодіагностика цих рис дає змогу прогнозувати поведінку людини в широкому класі ситуацій.

Прихильники теорії рис розробили декілька моделей особистості, серед яких найвідомішими є моделі Г. Ю. Айзенка, Р. Кеттелла, Л. М. Собчик, а також «Великої п'ятірки».

Теорія Г. Ю. Айзенка побудована за ієрархічним принципом, охоплює опис трифакторної моделі психодинамічних властивостей (екстраверсія–інтроверсія, нейротизм–стабільність і психотизм); перші два фактори є вихідними, модель Айзенка є ортогональною, фактори є незалежними один від одного (Eysenck, 1982).

Модель особистості Л. М. Собчик має відмінності, базовими ортогональними рисами є екстраверсія–інтроверсія, нейротизм–агресивність; їх доповнюють ортогональні фактори: ригідність–емотивність і сенситивність–спонтанність.

Теорія Р. Кеттелла ґрунтується на рисах особистісного профілю, який дає змогу прогнозувати поведінку людини. У структурі особистості учений виокремлював вихідні й поверхневі риси, за функціональною ознакою – темпераментні, характерологічні й динамічні (Cattell, 1995; Cattell, 1978). Також Кеттелл на основі досліджень виокремив фактори другого порядку, які можна розглядати як генералізовані риси, а також низку глобальних факторів. Більшість психологів використовують п'ять глобальних кеттелівських факторів другого порядку: екстраверсію–інтроверсію, тривожність–пристосованість; сенситивність–жорсткість; конформізм–незалежність; нестриманість–самоконтроль (Cattell, 1945).

Зазначені глобальні фактори Кеттелла за психологічним змістом надзвичайно близькі

(з частково іншою термінологією) до полярних провідних тенденцій ортогональної моделі (екстраверсія–інтроверсія, тривожність–агресивність, спонтанність–сензитивність, ригідність–емотивність). Дослідження індивідуальних відмінностей у поведінці, класифікація їх за категоріями особистісних рис із використанням факторного аналізу надало можливість дослідникам виокремити п'ять факторів, які виявили стійкість у різних вибірках і соціокультурних умовах (Conn, & Rieke, 1994; Müller-Roger, & Capitão, 2009; Schuerger, 1995). Отриману структуру особистості називають «Великою п'ятіркою», вона передбачає такі виміри: 1) екстраверсія; 2) нейротизм; 3) сумлінність або добросовісність; 4) поступливість; 5) відкритість досвіду (інтелект, фантазія, незалежність мислення, нестандартність). Фактори є також біполярними.

На основі п'ятифакторної моделі особистості розроблено особистісні опитувальники NEO PI і NEOPI-R (П. Коста і Дж. Мак-Кра). Невдовзі О. Джон, Л. Науман і С. Сото розробили ще один варіант опитувальника – BFI («Big Five Inventory» – Опитувальник «Великої п'ятірки» – ОВП) (John, Naumann, & Soto, 2008).

Глобальні фактори Кеттелла також близькі до дихотомічних факторів «Великої п'ятірки» (екстраверсія–інтроверсія, нейротизм–приспосованість, недобросовісність–сумлінність, упертість–поступливість, закритість–відкритість). Очевидно, що два фактори ОВП (екстраверсія й нейротизм) тотожні структурам особистості за Айзенком і Кеттеллом, а два інші – поступливість і сумлінність – психологічно близькі до таких провідних тенденцій, як сензитивність і ригідність (за Собчик), і до таких глобальних факторів, як жорсткість і незалежність (за Кеттеллом). Це важливі факти, які засвідчують, що створені на різних теоретичних концепціях опитувальники закономірно виводять дослідника на конституціонально обумовлену, а отже, об'єктивну типологію індивідуальних властивостей, яка дає змогу описувати особистість у параметрах сценічності–гіпостенічності, сили–слабкості, реактивності–активності, лівопівкульності–правопівкульності.

У процесі дослідження висунуто гіпотезу стосовно того, що всі зазначені теорії можуть об'єднуватися в межах загального методологічного підходу на основі ідей Г. Айзенка, Р. Кеттелла і Л. Собчик. Цей підхід ґрунтується на багаторівневій ортогональній моделі особистості й концепції провідних тенденцій. Вважаємо

правильною позицію, згідно з якою визначальною типологічною ознакою є наявність на всіх рівнях особистості емоційно-динамічного патерну, що виявляється в одній або декількох визначальних тенденціях. Провідна тенденція становить стійку властивість особистості, яка корінням сягає типу вищої нервової діяльності, конституціонально заданих властивостей; з розвитком особистості – визначає індивідуальні властивості адаптаційних механізмів, стиль мислення, міжособистісної поведінки, силу потреб і мотивації, тип реакції на стрес.

З метою перевірки означеної гіпотези було проведено експериментальне дослідження, спрямоване на визначення зв'язку між базовими шкалами деяких особистісних опитувальників у межах ортогональних моделей.

Для дослідження обрано надійні й валідні психодіагностичні методики, які уможливають діагностику цієї кількості рис, а саме:

1) «Індивідуально-типологічний опитувальник», ІТО (Собчик) – містить вісім шкал (1 – екстраверсія; 2 – спонтанність; 3 – агресивність; 4 – ригідність; 5 – інтроверсія; 6 – сензитивність; 7 – тривожність; 8 – лабільність);

2) «Міні-Мульт», (Кінканнон), який є скороченим варіантом опитувальника MMPI, має дев'ять основних шкал (1 – надконтроль; 2 – депресивність; 3 – демонстративність; 4 – імпульсивність; 6 – ригідність; 7 – тривожність; 8 – індивідуалістичність; 9 – оптимізм);

3) *проективний тест «Метод портретних виборів»* (Сонді) – містить вісім шкал (1 – сексуальна недиференційованість; 2 – садизм; 3 – епілептоїдність; 4 – демонстративність; 5 – кататонічні вияви; 6 – паранояльні тенденції; 7 – депресивність; 8 – маніакальність);

4) *Опитувальник «Великої п'ятірки»*, ОВП (Джон, Науман і Сото) передбачає п'ять шкал (1 – екстраверсія; 2 – поступливість; 3 – сумлінність; 4 – нейротизм; 5 – відкритість досвіду);

5) *опитувальник «Діагностика між особистісних відносин»*, ДМВ (Лірі) диференціює вісім типів міжособистісних відносин (1 – владно-лідерський; 2 – незалежно-домінуючий; 3 – прямо-лінійно-агресивний; 4 – недовірливо-скептичний; 5 – покірно-скромний; 6 – залежно-слухняний; 7 – конвенціональний; 8 – відповідально-великодушний).

Вибірка складалася з поліцейських патрульної поліції. Було обстежено 188 осіб (120 чоловіків і 68 жінок, середній вік – 27,2 років). Результати представлено в таблиці.

Таблиця

**Кореляції шкал опитувальника ІТО
зі шкалами деяких психодіагностичних методик***

Шкали ІТО	Шкали Міні-Мульт	Шкали МПВ	Шкали ОВП	Шкали ДМВ
1 – екстраверсія	0,59 (9)	0,61 (8)	0,49 (1)	0,48 (8) 0,44 (1)
2 – спонтанність	0,65 (4)	0,55 (3)	-0,52 (2)	0,45 (2)
3 – агресивність	0,60 (3)	0,64 (3)	-0,48 (2)	0,56 (3)
4 – ригідність	0,58 (6) 0,55 (8)	0,80 (6) 0,48 (2)	0,57 (3)	0,51 (4)
5 – інтроверсія	0,65 (9)	0,57 (1) 0,59 (5)	-0,54 (1)	0,47 (6)
6 – сенситивність	0,55 (1) 0,58 (2)	0,68 (7) -0,60 (8)	0,56 (2)	0,55 (5)
7 – тривожність	0,60 (7)	0,48 (7) -0,52 (2)	0,60 (4)	0,60 (6)
8 – лабільність	0,65 (3)	-0,47 (6) 0,49 (8)	-0,50 (3)	0,51 (7)

*Примітка: представлено статистично значущі коефіцієнти рангової кореляції Спірмена, $p = 0,01$; цифри в дужках означають номери шкал відповідних методик.

Виявлені зв'язки підтвердили розглянуті вище теоретичні уявлення та висунуту гіпотезу.

Базові шкали стеничного й гіпостеничного типу реагування ортогональної моделі особистості за ІТО корелюють із відповідними шкалами використаних у дослідженні методик ($r=0,39-0,65$; $p=0,01$):

– стеничні шкали: екстраверсія позитивно корелює зі шкалою 9 (оптимізм) опитувальника Міні-Мульт, шкалою 8 (маніакальність) тесту Сонді, шкалою 1 (екстраверсія) ОВП, октантами 1 (владно-лідерський) і 8 (відповідально-великодушний) тесту ДМВ;

– гіпостеничні шкали: тривожність пов'язана з позитивними коефіцієнтами кореляції зі шкалою 7 (тривожність) опитувальника Міні-Мульт, шкалою 7 (депресія) методу портретних виборів Сонді, шкалою 4 (нейротизм) ОВП й октантом 6 (залежно-слухняний) тесту ДМВ, негативно корелює зі шкалою 2 (садизм) тесту Сонді;

– шкали змішаного типу: ригідність позитивно корелює зі шкалами 6 (ригідність) і 8 (індивідуалістичність) за методом Міні-Мульт, шкалою 6 (паранояльність) тесту Сонді, шкалою 3 (добросовісність) ОВП й октантом 4 (недовірко-скептичний) опитувальника ДМВ.

Отримані значущі коефіцієнти кореляції, з одного боку, підтверджують конструктну валідність використаних у дослідженні опитувальників, з другого – правильність підходу щодо реалізації теорій ортогональних моделей та провідних тенденцій з метою психологічної діагностики особистісних рис. Простежується взаємодоповнюваність комплексу методик, а також те, що ортогональна модель відповідає вимогам оптимальності.

Значущі кореляційні зв'язки між шкалами опитувальників ІТО, Міні-Мульт і ДМВ були

очікуваними (дослідження підтвердило результати, раніше отримані іншими науковцями). Виявлення статистично значущих кореляцій між шкалами ІТО і ОВП (зокрема шкалою сенситивності та поступливості (0,56), а також шкалою ригідності й сумлінності (0,57) дає підстави для висновку, що використання зазначених діагностичних методик засвідчило доцільність застосування обраних теорій і правильність концепції пошуку оптимального комплексу методик психодіагностики індивідуальних особливостей поліцейських. Те саме стосується і виявлених зв'язків шкал ІТО зі шкалами методу портретних виборів Л. Сонді, який ґрунтується на психодинамічній моделі особистості. Значущі кореляції ІТО з вісьмома вабленнями МПВ підтверджують універсальність ортогональної моделі особистості для цілей психодіагностики й той факт, що цей теоретичний підхід здатний об'єднувати навіть різні за призначенням і походженням методи.

Дослідження засвідчило взаємодоповнюваність запропонованого комплексу методик, а також той факт, що підхід, спрямований на виявлення протилежних полярних провідних тенденцій (екстра-інтроверсія, тривожність-агресивність, ригідність-лабільність, сенситивність-спонтанність) відповідає вимогам оптимальності й комплексності. Справді, застосований набір методик близький до оптимального, він чітко та зручно вписується в ортогональну модель індивідуальності, передбачає діагностику трьох основних складових багаторівневої моделі: 1) підсистеми конституціональних властивостей (типу вищої нервової діяльності й темпераменту); 2) індивідуальних (характерологічних рис); 3) деяких вищих соціально-психологічних виявів

(особливостей інтерперсональної взаємодії); також не потребує значних часових витрат психологів і респондентів.

Дослідження також доводить, що зазначений комплекс методик уможливорює досить швидке визначення:

- типологічних особливостей особи: екстраверсії, нейротизму, ригідності, лабільності; провідних тенденцій (на основі ІТО);

- характерологічних властивостей: сумлінності, поступливості, відкритості досвіду (на основі ОВП);

- можливих варіантів дезадаптації: депресивної, демонстративної, психопатичної, психастенічної, паранояльної тощо) (на основі Міні-Мульт).

Можливим і доцільним є використання в зазначеному комплексі також іншої методики, що ґрунтується на ортогональній моделі, адаптованої українською мовою, – Каліфорнійського психологічного опитувальника (CPI), який дає змогу встановити тип особистості: альфа, бета, гамма, дельта, його узгодженість із типом інтерперсональної взаємодії та домінуючим способом реагування.

Зазначений вище методичний комплекс (ІТО, ОВП, Міні-Мульт, ДМВ, МПВ) реалізує переважно *нотетичний* психодіагностичний підхід, дає змогу розподіляти респондентів на групи за рівнем сформованості певної психологічної властивості, тим самим визначати більш або менш придатних до діяльності осіб тощо.

Посилити прогностичну точність діагнозу можливо за рахунок ширшого використання методів *ідеографічного* дослідження особистості, які нададуть можливість визначити деякі унікальні індивідуально-особистісні особливості людини та професійно важливі риси, наприклад, проєктивний тест Г. Роршаха тощо.

Висновки

Отже, підвищення ефективності психологічного дослідження індивідуально-особистісних особливостей працівників поліції має ґрунтуватися на останніх досягненнях психологічної науки, а також визначених у статті принципах системності, раціонального поєднання елементаристського та холистичного, номотетичного й ідеографічного підходів, оптимізації та комплексності; багаторівневих ортогональних моделях особистості, концепції провідних тенденцій. У процесі психологічної діагностики з метою підвищення її ефективності необхідно враховувати важливість оцінки та вимірювання фундаментальних типологічних особливостей працівників поліції (рівня агресивності–тривожності, екстра- та інтроверсії), типу реагування, характерологічних особливостей, а також компонентів інтерперсональної взаємодії та ваблень.

Для проведення прикладних досліджень і встановлення індивідуально-особистісних характеристик запропоновано оптимальний психодіагностичний комплекс, який охоплює методики ІТО, ОВП, Міні-Мульт, ДМВ, МПВ. Повний психодіагностичний комплекс має бути ширшим і передбачати як суб'єктивні опитувальники спрямованості й рис характеру, комунікативної та емоційно-вольової сфер, так і об'єктивні методики дослідження компонентів загальних здібностей (вербального й невербального інтелекту, креативності). Психологічні методи діагностики мають методологічно взаємодоповнюватися в руслі розглядуваних концепцій особистості. Дослідження щодо пошуку й розроблення нових діагностичних методик тривають, очевидно, що невдовзі ми отримаємо додаткові дані щодо можливостей удосконалення пропонованого психодіагностичного комплексу для ефективнішого прогнозування психологічної придатності персоналу поліції до професійної діяльності.

References

- [1] Allport, G.W. (1981). *Personality and Social Encounter: Selected Essays*. L.: Univ. of Chic. Press.
- [2] Barko, V., Okhrimenko, I., Ostapovich, V., Medvediev, V., & Sprynchuk, S. (2020). Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(11), 203-214. Retrieved from <https://www.proquest.com/openview/46eb8a42a7707cbee466cfd9a83707b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2045597>.
- [3] Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B., & Tan, J.A. (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*, 32(4), 497-517. doi: 10.1177/009102600303200403.
- [4] Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Sydorchuk, N., Dzhezhyk, O., Boichuk, I., Kalashnik, N., Kozlovets, M., Slyusar, V., Pavlenko, V., Biruk, N., Verbovskiy, I., & Bloshchynskiy, I. (2020). Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), 35-43. Retrieved from <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/17/1/A6BCBDFDFB5F07699.pdf>.

- [5] Boyle, G.J. (1989). Re-examination of the major personality-type factors in the Cattell, Comrey and Eysenck scales: Were the factor solutions by Noller et al. optimal? *Personality and Individual Differences*, 10(12), 1289-1299. doi: 10.1016/0191-8869(89)90241-9.
- [6] Cattell, R.B. (1945). The Description of Personality: Principles and Findings in a Factor Analysis. *The American Journal of Psychology*, 58(1), 69-90. doi: 10.2307/1417576.
- [7] Cattell, R.B. (1995). The fallacy of five factors in the personality sphere. *The Psychologist*, 8(5), 207-208.
- [8] Cattell, R.B. (1978). *Use of Factor Analysis in Behavioral and Life Sciences*. New York: Plenum. doi: 10.1007/978-1-4684-2262-7.
- [9] Cattell, R.B., & Krug, S.E. (1986). The Number of Factors in the 16PF: A Review of the Evidence with Special Emphasis on Methodological Problems. *Educational and Psychological Measurement*, 46(3), 509-522. doi: 10.1177/0013164486463002.
- [10] Cochraine, R.E., Tett, R., & Vandecreek, L. (2003). Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5), 511-537. doi: 10.1177/0093854803257241.
- [11] Conn, S.R., & Rieke, M.L. (1994). *The 16PF Fifth Edition Technical Manual*. Institute for Personality and Ability Testing. Retrieved from <https://www.worldcat.org/title/16pf-fifth-edition-technical-manual/oclc/988741891>.
- [12] Costa, P.X., & McCrae, R.R. (1985). *NEO Personality Inventory (NEO-PI)* [Database record]. APA PsycTests. doi: 10.1037/t07564-000.
- [13] Eysenck, H.J. (1982). *Personality, genetics, and behavior: selected papers*. New York: Praeger. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10822/548759>.
- [14] Hofer, S.M., & Eber, H.W. (2002). Second-order factor structure of the Cattell sixteen personality factor questionnaire. In *Big five assessment*. B. de Raad, M. Perugini (Eds.). (pp. 397-404). Hogrefe & Huber Publishers. Retrieved from: <https://psycnet.apa.org/record/2002-17260-017>.
- [15] John, O.P., Naumann, L.P., & Soto, C.J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In *Handbook of personality: Theory and research*. O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (Eds.). (pp. 114-158). The Guilford Press. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/record/2008-11667-004>.
- [16] Kryvolapchuk, V.O., Barko, V.I., & Klymenko, I.V. (2010). Diagnostics of professionally important qualities of heads of internal affairs bodies of Ukraine. Kyiv: Akad. upr. MVS.
- [17] Kryvolapchuk, V.O., Syzonenko, A.S., Ostapovych, V.P., & Barko, V.I. (2020). Methods of psychological diagnosis of individual and psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy.
- [18] Müller-Roger, W.G., & Capitão, C.G. (2009). Professional tendency and personality: research on the correlation among measures of these constructs. *Psicologia: Ciência e Profissão*, 29(3), 588-601. doi: 10.1590/S1414-98932009000300012.
- [19] Ostapovych, V.P., Dubova, I.O., & Barko, V.I. (et al.). (2018). *Professional profiles for the main types of police activity*. V.O. Kryvolapchuk (Eds.). Kyiv: DNDI MVS Ukrainy; Kandyba T.P.
- [20] Schuerger, J.M. (1995). Career Assessment and The Sixteen Personality Factor Questionnaire. *Journal of Career Assessment*, 3(2), 157-175. doi: 10.1177/106907279500300204.

Список використаних джерел

- [1] Allport G. W. Personality and Social Encounter: Selected Essays. L. : Univ. of Chic. Press, 1981. 388 p.
- [2] Barko V., Okhrimenko I., Ostapovich V., Medvediev V., Sprynchuk S. Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (11). P. 203–214. URL: <https://www.proquest.com/openview/46eb8a42a7707cbee466cffd9a83707b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2045597>.
- [3] Barrett G. V., Miguel R. F., Hurd J. M., Lueke S. B., Tan J. A. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*. 2003. Vol. 32. Issue 4. P. 497–517. doi: 10.1177/009102600303200403.
- [4] Bondarenko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Sydorchuk N., Dzhezhyk O., Boichuk I., Kalashnik N., Kozlovets M., Slyusar V., Pavlenko V., Biruk N., Verbovskiy I., Bloshchynskiy I. Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9 (5). P. 35–43. URL: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/17/1/A6BCBFD5F07699.pdf>.
- [5] Boyle G. J. Re-examination of the major personality-type factors in the Cattell, Comrey and Eysenck scales: Were the factor solutions by Noller et al. optimal? *Personality and Individual Differences*. 1989. Vol. 10. Issue 12. P. 1289–1299. doi: 10.1016/0191-8869(89)90241-9.

- [6] Cattell R. B. The Description of Personality: Principles and Findings in a Factor Analysis. *The American Journal of Psychology*. 1945. Vol. 58 (1). P. 69–90. doi: 10.2307/1417576.
 - [7] Cattell R. B. The fallacy of five factors in the personality sphere. *The Psychologist*. 1995. Vol. 8 (5). P. 207–208.
 - [8] Cattell R. B. Use of Factor Analysis in Behavioral and Life Sciences. New York : Plenum, 1978. doi: 10.1007/978-1-4684-2262-7.
 - [9] Cattell R. B., Krug S. E. The Number of Factors in the 16PF: A Review of the Evidence with Special Emphasis on Methodological Problems. *Educational and Psychological Measurement*. 1986. Vol. 46 (3). P. 509–522. doi: 10.1177/0013164486463002.
 - [10] Cochraine R. E., Tett R., Vandecreek L. Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*. 2003. Vol. 30. Issue 5. P. 511–537. doi: 10.1177/0093854803257241.
 - [11] Conn S. R., Rieke M. L. The 16PF Fifth Edition Technical Manual. Institute for Personality and Ability Testing, 1994. URL: <https://www.worldcat.org/title/16pf-fifth-edition-technical-manual/oclc/988741891>.
 - [12] Costa P. X., McCrae R. R. NEO Personality Inventory (NEO-PI) [Database record]. APA PsycTests, 1985. doi: 10.1037/t07564-000.
 - [13] Eysenck H. J. Personality, genetics, and behavior: selected papers. New York : Praeger, 1982. 340 p. URL: <http://hdl.handle.net/10822/548759>.
 - [14] Hofer S. M., Eber H. W. Second-order factor structure of the Cattell sixteen personality factor questionnaire. In *Big five assessment* / B. de Raad, M. Perugini (Eds.). Hogrefe & Huber Publishers, 2002. P. 397–404. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2002-17260-017>.
 - [15] John O. P., Naumann L. P., Soto C. J. Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In *Handbook of personality: Theory and research I* O. P. John, R. W. Robins, L. A. Pervin (Eds.). The Guilford Press, 2008. P. 114–158. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2008-11667-004>.
 - [16] Криволапчук В. О., Барко В. І., Клименко І. В. Діагностика професійно важливих якостей керівників органів внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. Київ : Акад. упр. МВС, 2010.
 - [17] Криволапчук В. О., Сизоненко А. С., Остапович В. П., Барко В. І. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України : метод. рек. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 78 с.
 - [18] Müller-Roger W. G., Capitão C. G. Professional tendency and personality: research on the correlation among measures of these constructs. *Psicologia: Ciência e Profissão*. 2009. No. 29 (3). P. 588–601. doi: 10.1590/S1414-98932009000300012.
 - [19] Професіограми за основними видами поліцейської діяльності : наук.-практ. посіб. / [В. П. Остапович, І. О. Дубова, В. І. Барко та ін.] ; за заг. ред. В. О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України ; Кандиба Т. П., 2018. 244 с.
 - [20] Schuerger J. M. Career Assessment and The Sixteen Personality Factor Questionnaire. *Journal of Career Assessment*. 1995. Vol. 3. Issue 2. P. 157–175. doi: 10.1177/106907279500300204.
-

Psychological Principles and Possibilities Increasing the Efficiency of the Psychodiagnostic Study of the Staff of the National Police of Ukraine

BARKO Vadym

Doctor of Psychology, Professor, Chief Research Fellow of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

ANDROSIUK Viacheslav

PhD in Psychology, Professor, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on Problems of Psychological Support and Psychophysiological Research of Educational and Scientific Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>;

BARKO Vadym

PhD in Pedagogy, Leading Research Fellow of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Abstract. The article examines the problem of searching for psychological principles and the opportunities arising from them to improve psychodiagnostic research and the psychological toolkit of psychologists of the National Police of Ukraine. The purpose of the article is theoretical substantiation and practical confirmation of the optimal psychodiagnostic set of methods for researching the individual and personal characteristics of police personnel. The research methodology was made up of the concepts of multi-level integral individuality and orthogonal personality models. Research results. The complementarity of the proposed complex of methods, the compliance with the requirements of optimality and complexity of the approach aimed at identifying opposite polar leading trends was confirmed. It has been confirmed that the complex of methods enables quick determination of typological characteristics of a person (extraversion, neuroticism, rigidity, lability; leading trends); characterological properties (conscientiousness, compliance, openness to experience); possible variants of maladaptation (depressive, demonstrative, psychopathic, psychasthenic, paranoid, etc.). Scientific novelty. The applied set of methods is close to the optimal one, clearly fits into the orthogonal model of individuality, involves the diagnosis of the main components of the multi-level model, does not require significant time expenditure on the part of psychologists and respondents. It is appropriate to include some other techniques based on orthogonal models in the complex. Increasing the prognostic accuracy of the diagnosis is possible due to the wider use of methods of ideographic research of the personality. Practical significance. The comprehensive use of a number of foreign subjective psychodiagnostic questionnaires adapted to the Ukrainian language makes it possible to determine the personal typology of employees, other individual and personal characteristics, which will make it possible to effectively use these methods for the purpose of psychological support of police officers, in particular, during the professional selection of personnel and the appointment of persons to positions.

Keywords: psychological diagnosis; psychological principles; psychodiagnostic methods; systematicity; optimization; holism; elementalism.